

В.А. Рубель

ДРАКОН ЯМАТА-НО ОРОЧІ: ВІДТВОРЕННЯ “ПЕРВІСНОЇ” ЗОВНІШНОСТІ

Убитий скандально відомим японським божеством Сусано-но мікото гігантський змій-дракон Ямата-но орочі належить до найкolorитніших постатей класичної японської міфології. Згідно з текстом двох найдавніших, складених ще у VIII ст. старояпонських хронік “Коджікі” (“Записи про справи давнини”) й “Ніхон шьокі” (“Аннали Японії”), цей моторошний дракон тривалий час поїдав людей (з’їв підряд сімох дочок людської першопари Ашінадзучі й Тенадзучі), аж доки вигнаний з небес бог вітру й вологи Сусано не вбив зазначеного дракона, напоївши потвору до нестями sake та повідрубавши після цього йому всі голови й хвости. При цьому Сусано врятував від поїдання драконом красуню Кушінада-хіме, на якій, природно, одразу одружився, започаткувавши на radoщах японську поезію складанням першої в історії танка.

Уся ця історія, описана у 14 розділі першого сувою “Коджікі” й у восьмій частині першого сувою “Ніхон шьокі”, а ще дивовижно схожа на аналогічну історію з античної міфології про Персея й Андромеду, є в японістиці загальновідомою і тому вважається досконало дослідженою і з літературної, і з релігійно-міфологічної точки зору. Та справедливий сумнів щодо адекватності й вичерпності правильного розуміння цієї міфологічної оповіді викликає образ самого дракона Ямата-но орочі.

Якщо вірити численним коментарям до згаданих найдавніших старояпонських хронік, чудовисько Ямата-но орочі виглядало приблизно так: величезний (довжиною у вісім пагорбів і вісім долин) восьмиголовий та восьмихвостий змій з червоними очима, на спині якого росли сосни й кедр, на тілі – мох і кипариси, а череву сочилася кров’ю [див., напр.: 村林 1943, 718]. Уявлення про саме таку зовнішність дракона формується, по-перше, на основі текстового аналізу імені змія, а по-друге, впливає з того, що, перед тим як убити дракона, Сусано виставив перед драконом саме вісім бочок sake, з яких чудовисько нахлисталася алкоголю так багато, що заснуло й дало себе убити. Мабуть, вважає традиція, своїми вісьмома головами дракон одночасно пив із восьми бочок і, отже, був саме таким, як його описують коментатори давніх літописів, – з вісьмома головами і вісьмома хвостами. Та існують певні аргументи і для того, щоб поставити під сумнів цю усталену версію...

Підстави для сумнівів:

1. Відрубуючи хвости дракону, Сусано лише в одному з них знайшов “дивовижний меч”, який у майбутньому став одною з трьох священних регалій імператорської династії Японії (разом з яшмою та дзеркалом). Навіщо тоді у міфі фігурують сім інших хвостів – яку прагматичну функцію вони мають виконувати? Адже у них ніхто нічого не знаходив.

2. У японській мові майже відсутня граматична категорія числа: як правило, вона стає зрозумілою з контексту. Отож один хвіст чи голова або їх вісім – у вимові вони звучать однаково. Звідки ж тоді уявлення про дракона як про чудовисько з вісьмома головами і хвостами?

Як уже зазначалося, первісно уявлення про дракона Ямата-но орочі як про восьмиголово-восьмихвостого монстра виводять із його міфологічного найменування.

Фонетично воно звучить як *Я-Мата-Орочі*, що можна перекласти як “Вісім” + “Розгалуження” + “Змій”. Ото й виходить: у центрі монстра розгалуження, з якого виходять вісім голів і вісім хвостів. На перший погляд, усе збігається... Проте:

1. Розгалуження на вісім частин: його можна сприйняти і як дракона з сімома головами та одним хвостом, чотирма головами і чотирма хвостами і т.п. – варіантів багато. Адже з імені безпосередньо реконструюються лише розгалуження з вісьмома відростками, а не два по вісім...

2. Змій о восьми головах і восьми хвостах! Де ще у світовій міфології трапляється щось подібне? Драконами міфи й легенди різних народів не обділені, але такого монстра ніде немає.

Якщо зробити короткий екскурс у дракознавство, то можна переконатися, що більшість казкових зміїв взагалі задовольняються одною головою. Такими є вавилонські Асаг, Іллуянка, Мушхуш (Сіруш), авестійський Сервара, старогрецькі Піфон, Ладон і Дельфіна, староегипетський Апоп, біблійний Таннін, давньоіндійський Шушна, германо-скандинавські Фафнір і Нідхегг, вірменський Вішан, адигейський Бляго, абхазький Агулшап, шумерська змія з дерева хулуппу і навіть той самий ефіопський безіменний дракон, якого убив Персей за Андромеду (див., наприклад, картини Тіціана Вічелліо (1480/85–1576) “Персей і Андромеда”, Ганса фон Аахена (1552–1615) “Визволення Андромеди”, Джузеппе Чезарі (1568–1640) “Персей рятує Андромеду” чи барона Фредеріка Лейтона (1830–1896) “Персей і Андромеда”). Традиційно одноголовими вважалися дві морські змії, які убили античного Лаокоона, а також колхідський дракон, що охороняв украдене греками золоте руно. Тим більше не зустрінемо ми надто головасто-хвостатих монстрів у найближчих сусідів Японії: китайські Ін-Лун, Лун-Ван, Цзяо-Лун і Цин-Лун, а також корейські Канчхорі та Йонван – одноголові, а двоголовим змієм китайці вважали тільки “дракона веселки”, у якого обидві опори райдуги рівномірно упираються в землю, і тому опори закінчують головами, але хвостів у таких “драконів” узагалі не передбачається. Майже завжди одноголовим зображують дракона і наші давньоруські ікони, на яких монстра успішно вражає списом святий Георгій (Непереможний Змієборець, він же Єгорій Хоробрий). Щоправда, на унікальній іконі XV ст. із західноукраїнського села Ступниця (Львівська область), яка демонструється зараз в експозиції Львівського національного музею, святий Георгій уражає триголового змія, але це, швидше, виняток із правила, тому на гербі Москви – дракон одноголовий. Хіба що давньоруський Змій-Горинич буває багатоголовим, як на картинах Віктора Васнецова (1848–1926): від триголового варіанта в “Бою Івана-Царевича зі Змієм” до семиголового у “Бою Добрині Микитича з семиголовим Змієм-Гориничем”. Що ж до західноєвропейської традиції, то там святий Георгій завжди убиває тільки одноголових зміїв, що чудово засвідчують знамениті картини Паоло Уччелло (1397–1475) із Лондонської національної галереї (“Святий Георгій з драконом”) та Рафаеля Санті (1483–1520) із Лувру (“Битва святого Георгія з драконом”). Навіть у заокеанській доколумбовій Америці божественний “Пернатий Змій” Кецалькоатль хоча й у пір’ї, але голова у нього одна...

Звичайно, не завжди дракони такі скромні у головах. Арабо-перський Заххак – двоголовий, авестійський Ажи-Дахака, ведійський Ахі-Будгнья, індійський Вішварупа та наші старослов’янські Хали й Огняник – триголові, перський Астін і давньоруське Чудо-Юдо мають по шість голів, а месопотамський Лотан і наш знаменитий Змій-Горинич – аж сім. Трапляються серед монстрів і явні “рекордсмени”: змія Абарга-могой із монгольського епосу “Тесер” мав 27 голів і 33 хвостів, а античний Тіфон взагалі “стоголовий”, але до восьмиголово-восьмихвостого ніхто, окрім коментаторів давньояпонських хронік, не додумався. У крайньому разі, трапляються просто “багатоголові” змії (по типу античного Левіафана чи давньоіндійського Врітри).

Таким чином, у світовій міфології образ Ямата орочі як восьмиголово-восьмихвостого монстра не має аналогів, що уже змушує уважніше поставитись до цього образу.

3. Третя проблема: дракона прийнято іменувати не *Ямата орочі*, а *Ямата-но орочі*, а частка *-но* в японській мові позначає родовий відмінок і в іменах та назвах фіксує приналежність героя або до якогось роду-клану, або до певної місцевості. Наприклад: *Мінамото-но Йорітомо* – людина на ім'я Йорітомо з роду Мінамото, *Тайра-но Масакадо* – людина на ім'я Масакадо з роду Тайра, *Фуджівара-но Йорімаца* – людина на ім'я Йорімаца з роду Фуджівара тощо. Або другий варіант: *Токіо-но дайтаку* – якийсь університет, розташований у Токіо (на відміну від власне *Токіо дайтаку* – Токійського університету, тобто саме того, головного, столичного, національного (колишнього імператорського, а тепер державного) Токійського університету). Іншими словами, мова тоді йде не про якийсь інший виш, територіально також розташований у Токіо (не університет *Васеда*, не університет *Мейджі* й не університет *Кейо*), а саме про *Токіо дайтаку*. Отже, буквальний зміст словосполучення *Ямата-но орочі* має розумітися трохи по-іншому: Орочі з роду або з місцевості Ямата.

Щоб розібратися в цьому питанні докладніше, варто звернутися до власне текстів давньояпонських хронік, аби уважніше придивитися до писемної фіксації імені титанічного дракона. Спробуємо проаналізувати писемну фіксацію імені Ямата-но орочі. У “Коджікі” ім'я змія зафіксоване фонетично як *Я-Мата-То-Ро-Чи* (八俣遠呂智) [古事記 1994, 87], тому точної, вичерпної образності таке написання не несе. Зате у “Ніхонгі” назва монстра зафіксована винятково ієрогліфами (八岐大蛇) [日本書紀 1994, 123], аналіз яких, як видається автору, може вивести на правильне тлумачення вигляду дракона та відповідно адекватніше його осмислення. Крім того, нагадаю, що в існуючих на сьогодні перекладах “Ніхонгі” сучасною японською мовою ім'я дракона Ямата-но орочі записують з використанням показника родового відмінка: 八岐の大蛇. Проаналізуємо...

Два останні ієрогліфи в сучасній японознавчій літературі тлумачаться однозначно: 大蛇 – “велика істота у вигляді черв'яка (або комахи)”, тобто “великий змій”.

Щоправда, ще у 1930-х роках авторитетний японський дослідник давньояпонських хронік професор Цугіта Джюн спробував у цьому засумніватися. Він припустив, що слово “*орочі*” є скороченим варіантом слова “*одорочі*”, яке, своєю чергою, походить від дієслова “*одороку*” (“лякатися”) й “*одесу*” (“лякати”). Від тої ж граматичної основи Цугіта Джюн виводив коріння звуконаслідувального японського слова “*одороодоро*” – “гуркотіти”. Що ж до фінальної частки “*чі*”, то її дослідник тлумачив як граматичне закінчення зі змістом “мати силу”, “бути міцним” [次田 1942, 126]. Та серед інших фахівців концепція, яку висловив Цугіта Джюн, була визнана недостатньо аргументованою.

Третій знак “*но*” – явно родовий відмінок.

З першим знаком теж начебто великих проблем немає: 八 – “вісім”.

Щоправда, варто врахувати, що у ранньояпонській умовно-числовій традиції цифра “вісім” могла означати не лише власне цифру “вісім”, а й у широкому смислі – “безліч”, і навіть “усі”. У сучасній японській мові реліктом такого розуміння цифри “вісім” може правити усталена фраза: “*я-но ме кара какусу*” – “приховувати [щось] від усіх”, хоча дослівний переклад цієї фрази звучить саме як “ховати від восьми поглядів”.

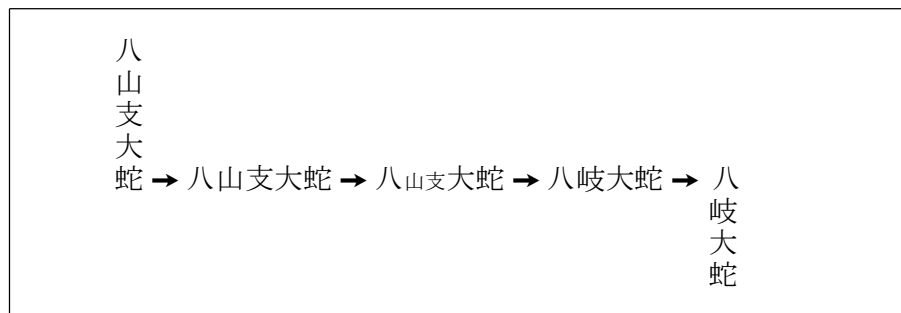
Але ключовим для розуміння авторських сумнівів із приводу “визнаної” “восьмиголово-восьмихвостості” зазначеного дракона виступає другий знак...

Над цим знаком (岐) варто замислитися. Читають його по правому нижньому ключовому знаку “*мата*” (29-й ключовий знак “знову”), однак до поняття “розгалуження” цей складовий ієрогліфів прямого стосунку не має. “Розгалуження” японською мовою справді звучить “*мата*”, та на письмі цей термін позначається зовсім іншим, не складовим, а простим і загальновідомим знаком (又) на базі того самого 29-го ключа “знову”. А в імені дракона “*мата*” – ієрогліф складений, і складається він із двох знаків. Перший знак (山) “*яма*” (“гора”). Другий (支), більше відомий як 65-й ключовий знак

“гілка” на прізвисько “джю-мата”, має власне японське (“кунне”) читання “цука” з варіантами “саса” чи просто “ка” й означає поняття “фундамент”, “основа”, “підпорка”, “упор”. І від цього утворюються його дієслівні форми: “сасаеру” – “підпірати”, “підтримувати”, “утримувати”, “стримувати” й “цукаеру” – “бути заповненим ущерть”.

А тепер саме час пригадати, що в давні часи літописи, сакральні та будь-які інші важливі тексти неодноразово переписувалися від руки, а під час багаторазового переписування у первісний варіант тексту часто вкрадалися описки, пропуски, ненавмисні перестановки знаків та інші помилки й неточності, пов’язані з “людським фактором” (у тому розумінні, що “людині притаманно помилятися”). Істотно зростала можливість таких помилок, коли тексти переписували різними стилями, почерками й напрямками письма, наприклад то вертикально, то горизонтально (що й досі в японській мові широко практикується). За таких обставин цілком коректно буде припустити, що первісно другий ієрогліф був не одним складовим, а двома простими знаками, оскільки лише тоді з граматичної та смислової точки зору усе стає на свої місця. А для виникнення такої знакової помилки достатньо, щоб один переписувач при горизонтальному розташуванні рядків записав ці два ієрогліфи дещо меншими за розміром, а його наступник помилково прийняв їх за один складовий ієрогліф і тому об’єднав їх потім при вертикальному переписуванні в один знак.

Механіку зазначеної текстової еволюції можна проілюструвати за допомогою поданого нижче ланцюга цілком імовірних графічних трансформацій:

За таких обставин повне ім’я дракона Ямата-но орочі має включати не чотири, а п’ять ієрогліфічних знаків і має виглядати так: 八山支大蛇. Причому другий і третій ієрогліфи, якщо їх таки подати окремо, можуть означати: “гора” + “основа (нижня частина) гори”, або, іншими словами, “передгір’я”, а в синтезі (山支) – “ущелину”, “гірську долину”. І в такому варіанті, з урахуванням частки 〇 (-но) як показника родового відмінка, ім’я давньояпонського змія виглядає уже зовсім не ім’ям, а прізвиськом, пов’язаним з місцевістю, з якої цей змій походив: “Вісім” + “Гора” + “Основа” чи “Фундамент” + показник родового відмінка + “Великий” + “Змій”. І в результаті вимальовується зовсім інше найменування цього міфологічного монстра: 八山支の大蛇 – “Великий змій із (гірської) долини (чи ущелини) восьми гір”. А якщо врахувати, що в давньояпонській числовій традиції цифра “вісім”, як уже зазначалося, часто була синонімом поняття “багато”, “безліч”, зміст імені Ямата-но орочі взагалі має означати просте й цілком логічне найменування-прізвисько: “Великий змій із гірської долини (ущелини)” або “Великий змій із долини, де багато гір”.

До речі, при такому тлумаченні й розумінні імені дракона Ямата-но орочі не можна не згадати, що у вітчизняній міфології у нього є абсолютно повний аналог – наш знаменитий Змій-Горинич (тобто Змій із гірської країни). І що це: випадковий збіг чи відгомін якихось дуже давніх спільних євразійських релігійно-міфологічних коренів – питання потребує окремого додаткового вивчення.

Але така розшифровка імені дракона дає підстави стверджувати, що ніяким восьмиголовим чи тим більше восьмихвостим Ямата-но орочі первісно творцями міфу про

нього не замислювався. Просто помилка при багаторазовому переписуванні спричинила поступове викривлення первісного образу цього міфологічного монстра, інспірувавши при подальшому доопрацюванні й відновленні втрачених під час пожежі 645 року (“Переворот Тайка”) хронік пізніші вставки про його “восьмиголовість” і “восьмихвостість”. Адже умовно первісні варіанти найдавніших японських хронік (“Хроніка імператорського дому”: “Тейкі” й “Давні слова”: “Кюджі”) згоріли в ході бурхливих подій “Перевороту Тайка” при штурмі палацу Соґа (де перебував на той момент центральний державний архів Японії), а існуючі нині варіанти “Коджікі” й “Ніхонгі” були зафіксовані на письмі вже через півстоліття після трагічних подій 645 року (їхнє створення завершилося відповідно лише у 712 та 720 роках). За таких обставин цілком коректно буде припустити можливість якихось текстових чи смислових помилок і неточностей, що могли вкрастися у їхній зміст при створенні та багаторазовому переписуванні. Особливо коли мова йшла про відновлення “правильної” інтерпретації подій, віднесених традиційною японською історіографією до “епохи богів”.

Завершити цей ієрогліфічно-смисловий аналіз образу дракона Ямата-но орочі варто було б припущенням (чи припущеннями) щодо (у світлі викладеної версії) нового фонетичного читання шестизнакового “найменування” знаменитого дракона, відмінного від визнаного в літературі імені Ямата-но орочі. Але таку реконструкцію здійснювати мають уже власне японісти-філологи, та ще й такі, які спеціалізуються на відновленні архаїчних форм автентичного давньоапонського читання ієрогліфів, на що автор зазначеної версії як професійний історик (а не лінгвіст) навряд чи має право. Можу лише засвідчити, що сучасне власне японське (*кун-йомі*) читання шести зазначених знаків (八山支の大蛇) таке: Я + Яма + Мата + Но + Оо + Хебі. Однак наскільки таке звучання близьке (чи далеке) до власне архаїчних форм читання зазначених шести знаків – судити палеофілологам, а не мені, скромному історику...

ЛІТЕРАТУРА

古事記. 祝詞. 東京, 1994. [**Коджікі. Норіто**: Записи про справи давнини. Вітальні слова. Токіо, 1994].

村林 孫四郎. 古事記辞典. 東京, 1943. [*Мурабаяші Маґошіро. Коджікі-джітен*: Словник Коджікі. Токіо, 1943].

日本書紀 上. 東京, 1994. [**Ніхон шьокі-джьо**: Аннали Японії. Верхня частина. Токіо, 1994].

次田 潤. 古事記新講. 東京, 1942. [*Дугіта Джюн. Коджікі шінко*: Нові лекції про Коджікі. Токіо, 1942].